

J A A R B O E K
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg)

Dr. A. GORTER (Bilthoven)

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht)

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam)

XXXIX 1952

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1952

KORTE BIJDRAGEN

Verzameling Jan Veth

De schilder Jan Veth (1864—1925) was een van die veelzijdig begaafde en tevens harmonieuze figuren, die op het culturele leven van hun tijd en onuitwisbare stempel drukken. In de eerste plaats uitnemend portrettist, was hij tevens schrijver, en dichter, kunstgeleerde en -criticus, vurig beschermer van „bedreigd steden-schoon” en warm voorvechter van kunstbehoud en museale belangen. Zijn liefde ging vooral uit naar de oude Nederlandse kunst. Dat zij zich ook tot de penning uitstreckte, kan geenszins verwondering baren. Verrassend is het echter, dat de kunstenaar ook een kleine maar uitgelezen verzameling Griekse munten bezat¹⁾. Immers hij was geenszins een vurig bewonderaar der Griekse kunst. In een zijner onvoltooide sonnetten²⁾ roept hij uit:

Ik huiver voor den adem der antieken

Het vormenschoon der impeccable Grieken.

Hoe kon het ook anders, in een tijd waarin het beeld der Griekse kunst nog vertroebeld werd door de overvloed van Romeinse copieën, waarin de archaische kunst nog niet de verdiende aandacht trok. Het getuigt van zijn helder inzicht en zijn objectiviteit dat hij in deze kleine stukken het ware wezen der Griekse kunst heeft ontdekt en gewaardeerd. Dat deze kunstwerkjes eigenlijk gebruiksvoorwerpen waren, heeft hen allicht nog aantrekkelijker gemaakt voor hem, die zo overtuigd was van de dienende en maatschappelijke functie van de kunst.

De collectie zal bijeengebracht zijn in de jaren na 1918, toen Veth's hoogleeraarschap aan de Rijksacademie hem bracht tot beschouwing van minder vertrouwde kunstgebieden en bovendien de situatie in Duitsland stukken van deze kwaliteit bereikbaar maakte. De stukken zijn kennelijk een voor een met zorg, liefde en smaak gekozen.

1. Metaponton (Lucanië), stater. Vz. korenaar, kz. korenaar incuus; 6de-begin 5de eeuw. Z. 8 g.
2. Aigina, stater. Vz. zeeschildpad, kz. incuus; ± 490. Z. 11,7 g.
3. Korinthe, stater. Vz. Pegasos, kz. gehelmde kop Athena r.; 510—480. Z. 8,4 g.
4. Athene, tetradrachme. Vz. kop Athena r. met gelauwerde helm, kz. uil, olijftak, *A Θ E*; 479—393. Z. 17,2 g.
5. Idem Z. 17,1 g.
6. Messana (Sicilië), tetradrachme. Vz. man met tweespan muilieren, in afsnede: olijftak(?), kz. springende haas, *ΜΕΣΣΑΝΙΟΝ*; 461—396. Z. 17,1 g.
7. Akragas (Sicilië), stater. Vz. adelaar, *ΑΚΡΑΓ*; kz. krab; vóór 413. Z. 17,1 g.
8. Thourion (Lucanië), stater. Vz. kop Athena r. met gelauwerde helm, kz. staande stier l., in afsnede: vis, *Θ Ο Υ Π Ι Ω*, onder stier *Γ*; vóór 413 Z. 7,6 g.
9. Thourion (Lucanië), stater. Vz. kop Athena r. met gelauwerde helm, kz. stotende stier r., in afsnede: vis, *Θ Ο Υ Π Ι Ω Ν*, onder stier *Θ*; vóór 413. Z. 7,6 g.
10. Soloi (Cilicië), stater. Vz. knielende boogschutter, tor, in parelrand, kz. druiventros, vlieg, *ΣΟΛΕΩΝ* in vierkant met parelrand; 450—386. Z. 10 g.
11. Larissa (Thessalië), drachme. Vz. kop nymph Larissa r., kz. jongeling, paard bij teugel houdende, *ΛΑΡΙΣΣΑΙΑ*; 420—395. Z. 5,9 g. Pl. VI
12. Athene, tetradrachme. Vz. kop Athena r., kz. uil, olijftak, *A Θ*; 393—3de eeuw. Z. 17 g.
13. Federale munt Boeotië, stater. Vz. schild, kz. amphoor, daarboven kleine dolfijn, *ΒΟΙΩ*; 338—315. Z. 11,8 g.
14. Alexander de Grote, tetradrachme. Vz. kop Herakles r. met leeuwenkop getooid, kz. tronende Zeus met adelaar en scepter. *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* onder troon: *Μ(?)*, onder arm: vliegende Nike; Babylon 324—3. Z. 17,1 g.
15. Syrakuse. Vz. kop Artemis r., kz. gevleugelde bliksem, *ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΣ ΒΑΣΙΛΕΟΣ*; 304—289 Br. 7,4 g.

16. Teanum Sidicinum (Campanië). Vz. kop Apollo l., kz. stier met mannekop, door vliegende Nike bekranst, onder stier: O, in afsnede: TEANUD in Oskisch schrift; 280—268. Br. 4,6 g.
17. Karthago, didrachme. Vz. kop Persephone l. met krans, oorring en ketting, kz. staand paard r. met omgewende kop vóór dadelpalm, ster; 241—218. Z. 7,5 g.
18. Syrië, drachme. Vz. kop Antiochos IV r. met diadeem, kz. Apollo met pijl en boog zittend op omphalos, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ; 175—164. Z. 4,1 g.
19. Tyros (Phoenicië) tetradrachme. Vz. bekranste kop Herakles-Melkart r., kz. adelaar met palmtak, knots, ΤΥΡΟΥ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, AK, LK, M; 106—5. Z. 14,1 g.
Pl. VI

Van een gouden stater van Alexander de Groote is de authenticiteit twijfelachtig. Vz. gehelmde kop Athena r. kz. staande Nike met krans en scheepsstandaard, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, monogram TK, 8,5 g. Dit monogram staat op tetradrachmen voor de muntplaats Kition (Cyprus).

„Een buitengewoon zeker gevoel voor geestelijke proportie, een fijn qualiteitsgevoel, een volslagen vrijheid van voorkeur, dat waren de eenige dingen, die de groote wijdte van Veth's kunstliefde bepaalden”, zo schrijft Huizinga¹⁾. Het is verheugend, dat deze wijdte ook Griekse munten heeft bevat. A.N.Z.-J.J.

¹⁾ Deze is thans in het bezit van zijn dochter Mevrouw Delprat-Veth, behalve no. 1, die aan zijn dochter Mevrouw Moes-Veth behoort.

²⁾ J. Huizinga, *Leven en Werk van Jan Veth* (Haarlem 1927), blz. 150.

³⁾ Huizinga o.c. blz. 149.

Contorniaten

In de verzameling van Dr. Schürmann te 's-Gravenhage, die geheel aan Trajanus (98—117) is gewijd, bevinden zich ook enige contorniaten met portret van deze keizer. Contorniaten zijn laat-Romeinse bronzen of koperen medaillons met opstaande rand en een groeve daarbinnen; hun pas in latere tijd ontstane naam is afgeleid van het Italiaanse „contorno”, omtrek.

Reeds lang heeft het numismatici ge-intrigeerd, wat hun bestemming was. Sinds Alföldi¹⁾ een breed opgezette en diepgaande studie aan dit onderwerp heeft gewijd, trekken zij ook de aandacht van historicus en archeoloog. Volgens deze schr. waren zij bestemd om bij de Nieuwjaarsfeesten aan het volk te worden uitgedeeld door de actief heidense aristocratie als propaganda vóór het heiden- en tegen het christendom. Zij zouden — on-officieel — aan de munt geslagen zijn en wel van 356—394 en van 410 tot het eind der 5de eeuw. Tussen 394 (anti-heidens decreet van Theodosius) en 410 werden zij clandestien vervaardigd en wel gegoten.

Tegen deze boeiende theorie zijn vele bedenkingen gerezen²⁾. Nu is het bekend, dat sinds de vroegere keizertijd eerst door de keizer zelf, later door de aristocratie oude munten als geschenk werden gebezigd: dikwijls werd hun rand opgehamerd om hun een bijzonder aanzien te verlenen. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat nog later de gewone burgerij deze gewoonte overnam. Toen geen oude munten meer voorradig waren, werden zij eerst nagebootst, later vrij nagevolgd, totdat een apart tot geschenk bestemd soort penningen ontstond, de contorniaten. Er is geen sprake van anti-christelijke propaganda, maar van heidense reminiscenties, die — zoals men ook uit andere bronnen weet — lang levend bleven. De massa-productie voor een onontwikkelde, weinig kieskeurige klasse verklaart ook zowel de meestal slechte kwaliteit van de beeldenaar als de vele fouten in de omschriften. Trajanus was in de volksverbeelding voort blijven leven als de goede keizer bij uitnemendheid en komt dan ook veelvuldig op contorniaten voor.

Hoewel dan Alföldi's indeling wat rigoureuus is, wat tijdsorde betreft, zo is zijn onderscheiding in 3 groepen, in stijl zeer verschillend, toch volkomen juist. Elke ordening kan zich dan ook het best voegen naar zijn systeem.

1. Vz.: Trajanus; gegraveerd PE-monogram.

TRAIAN—US PP AUG

Kz.: Kybele en Attis in leeuwenwagen.

Alföldi blz. 153 n. 222; pl. XII. 10 21,1 gr. 38 mm. Pl. VI

2. Vz.: Trajanus n.l.

IMP. CAES NERVAE TRAIANO AUG GER DAC PM TR P COS III

Kz.: Decursio.

Alföldi blz. 151 n. 204; pl. XIII 3 23,9 gr. 35,5 mm. Pl. VI

Dit stuk is identiek met het afgebeelde exemplaar, waarvan aan de schr. alleen een gipsafgietsel in het Berlijnse penningkabinet bekend is.

3. Vz.: Trajanus; gegraveerd PE-monogram.

TRAIAN-US PP AUG

Kz.: Vierspan; (D)OMN(INUS)

Alföldi blz. 153 n. 220; pl. XIII, 9 25,9 gr. 37 mm.

Ook dit stuk is identiek met het afgebeelde exemplaar, waarvan aan de schr. alleen een gipsafgietsel in het Berlijnse penningkabinet bekend is.

4. Vz.: Trajanus

TRAIANUS AUG-COS IIII PP

Alföldi p. 157 n. 256-63; pl. XXV 1-11, XXVI 1-4.

Kz.: Vierspan, AUR-ELIANUS; in afsnede

Alföldi blz. 144 n. 145; pl. XXVIII 1-3

31,2 gr. 37,5 mm. Pl. VI

5. Vz.: Trajanus

DIVO NERVAE- TRAIANO AUG.

Kz.: Hercules spant leeuw en everzwijn voor wagen van Aurora.

Alföldi blz. 154 n. 230; pl. XVI, 9, 10, XLIV, 2.

23,9, gr. 37,5 mm.

Ook dit stuk is identiek met het afgebeelde exemplaar, waarvan aan de schr. alleen een gipsafgietsel in het Berlijnse penningkabinet bekend is.

Alle vijf stukken behoren tot groep I (356-394), de eerste tot de vroegste stukken, de andere tot de wat latere.

A. N. Z.—J. J.

¹⁾ A. Alföldi, *Die Kontorniaten* (Budapest 1943).

²⁾ Zadoks—Jitta in *Mnemosyne* 1951, blz. 81, waar een catalogus van de contorniaten van het Kon. Penningkabinet wordt gegeven.

Nogmaals van Damme

Buiten de hier vroeger besproken numismatische correspondentie van Pieter van Damme¹⁾ zijn er nog enkele brieven in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam²⁾.

In een ongeadresseerde maar zeker aan Van Damme gerichte brief vraagt Hemsterhuis belet met prinses Galitzin, haar twee kinderen en graaf von Fürstenberg; zij zijn enige dagen, geheel in het geheim, in Amsterdam. De brief is ook ongedateerd, maar moet eind 1782 zijn geschreven, daar de prinses en Fürstenberg toen enige tijd in Den Haag verbleven.

De ons welbekende Burman vraagt pas uit Italië aangekomen boeken met inscripties en antiquiteiten te leen „om zelf te mogen doorsnuffelen”, nodigt van Damme uit even aan te komen om zijn drie „schoone medaillons” te zien en blijkt genegen „de fraaye en welgeconserveerde medaillon” van Caracalla te ruilen tegen enige bescheiden, die op de vaderlandse geschiedenis betrekking hebben.

De Utrechtse verzamelaar Bondam stuurt zijn Griekse munten, daar hij zich wil toeleggen op Romeinse, waarvan hij al 253 bezit. Hij vraagt tevens naar prijzen „t zij bij de 100 of bij het stuk” en toont daarmee nog eens aan, dat van Damme werkelijk munthandelaar is geweest.

Talrijker en belangrijker is de correspondentie in de Universiteitsbibliotheek te Leiden bewaard. Hieronder zijn tal van brieven, door van Damme geschreven; zij zijn wat stijf en onpersoonlijk, maar bevatten vele wetenswaardigheden. Ruim 20 zijn aan Vosmaer, directeur van 's Prinsen kabinet, gericht; vele zijn door de ontvanger voorzien van kanttekeningen, die ons zijn moeilijk karakter doen kennen. Deze correspondentie gaat van 1758 tot 1766. Van Damme ruilt, koopt en verkoopt voor Vosmaer; zij brengen elkander af en toe bezoeken.

Verscheidene malen dreigt verkoeling: als Vosmaer zich over te hoge prijzen beklagt, als hij insinueert dat van Damme een zijner munten heeft ontvreemd. Vooral wordt de situatie spannend als, begin 1765, Vosmaer een aangetekende brief zendt met

een gouden munt van Galla Placidia („hier in aan goud f 8. doch waard f 48") en de munt niet in de enveloppe blijkt te zitten; ondanks een advertentie in de Amsterdamse Courant blijft hij onvindbaar; hoewel er een rechtszaak van komt, wordt toch de relatie niet verbroken.

Brieven van en aan A. Kluit, rector van de Latijnse school te Middelburg, tonen aan, dat deze een aardige collectie Merovingische munten van Dorestad bezat.

De latere rijksarchivaris Hendrik van Wijn bedankt voor introducties, hem op zijn reis naar Vlaanderen meegegeven.

Opheldering over de wijze, waarop van Damme handel deed, kan ons zijn optreden als boekhandelaar geven. Mr de la Fontaine Verwey schrijft hierover: „Zijn bedrijf bestond hierin (Mensing volgde dezelfde tactiek), dat hij op grote schaal in binnen- en buitenland bibliotheken kocht en uit de beste stukken veilingen samenstelde. Bij deze veilingen bleef van Damme zelf op de achtergrond en zijn naam werd niet genoemd . . . In de veilingscatalogus werden dan enkele namen genoemd van vroegere eigenaars van de boeken" ³⁾).

Er is alle reden om aan te nemen, dat van Damme op dezelfde wijze zijn munthandel heeft gedreven. Slechts zo kan hij afzet hebben gevonden voor de talrijke collecties, die hij her en der gekocht heeft; verkoop aan en ruiling met bevriende relaties waren dan slechts bijzaak. Als men dit eenmaal aanneemt, worden ook vele duistere opmerkingen in de correspondentie duidelijk.

A. N. Z.—J. J.

¹⁾ Zie *Jaarboek* 1951, blz. 67 vv.

²⁾ Mr. H. de la Fontaine Verwey was zo vriendelijk mij hierop opmerkzaam te maken.

³⁾ In *De Gulden Passer* 1950, blz. 97—8. De schr. spreekt ook de bewering tegen, dat van Damme een rijk huwelijk zou gesloten hebben en zich daarom uit de boekhandel terugtrok.

Un as inédit de Vitellius

Il y a quelque temps j'acquis un as de Vitellius (69) qui présente une particularité digne peut-être de l'attention des amateurs. L'avvers porte la tête laurée à droite et la légende A VITELLIVS GERMA IMP AVG PM TRP. La représentation du revers est ce qu'il y a de plus commun chez Vitellius, l'Équité debout à gauche tenant une bascule. Cependant la légende est LIBERTAS (sic) AVGVSTI /s-c. Les assez rares as de Vitellius à cette légende (RIC 21a. cf BMC. p. 383, *Ann. Soc. Fr. Num.* 1884 p. 60) ont évidemment la figure de la Liberté avec le pileus dans la main droite.

La supposition facile, qu'il s'agit ici d'une monnaie à la légende retouchée, est extrêmement invraisemblable à cause du relief et surtout de la disposition des lettres et la qualité de la patine. A mon avis cette monnaie doit être considérée comme une erreur du graveur. On a tiré mon attention sur une parallèle dans BMC II p. 265 note, l'as de Titus à Paris où sont unies la représentation de Cères et la légende Aequitas.

Amsterdam 1952.

H. H. ZWAGER.

Drie onbekende Middeleeuwse munten

In het Vestisches Museum te Recklinghausen worden twee omvangrijke vondsten bewaard beide na 1487 begraven, die van Essel en Meckinghoven (gedeeltelijk). Beide bevatten zoals gewoonlijk naast Duitse zeer veel Nederlandse munten. Onder de laatste merkte Dr. P. Berghaus drie onbekende typen op, die ik met toestemming van de directie hier kan bekend maken. No. 2 is te Meckinghoven gevonden, de beide andere te Essel.

1. *Bisdom Utrecht, Rudolf van Diepholt (1433—1455)*

Vz. in het horizontaal verdeelde veld: boven een gaande leeuw n.l., beneden een adelaar; omschrift + RVDOLF' EPISC' TRAIECTENSIS.

Kz. gevoet kruis, in de hoeken: leeuw, Stichts schild, adelaar, Stichts schild; omschrift + MONETA NOVA RIENENSIS

De reeks van bisschop Rudolf blijkt nog steeds slechts zeer fragmentarisch bekend te zijn, al zijn sedert het verschijnen van

van der Chijs enige nieuwe typen bekend geworden. Vermoedelijk moet het nieuwe type, waarvan het gewicht overeenkomt met de kromstaarten uit het begin van de regering (van der Chijs XVI), gedateerd worden vóór de eveneens te Rhenen geslagen bekende stukken met wapenschild (van der Chijs XVI 7), die belangrijk lichter zijn.

2. *Stad Utrecht, 1483*

Vz. Sint Maarten rijdend n.l., omschrift s' MARTINVS EPS' Z PATRONVS

Kz. versierd kruis, omschrift doorbrekend, in de hoeken VTRE', omschrift AN' DN- I MCC-CCLX-XXIII

Stuiver; zilver 2,63 g.

Het is reeds lang bekend, dat de stad Utrecht sedert de 14e eeuw stedelijk klein geld geslagen heeft. Ook publiceerde van der Chijs (blz. 305) reeds een ordonnantie van 3 Juli 1483, waarbij voorgeschreven wordt te slaan een „penning van eenen stuiver, daar op staen sall Sunte Martijn", doch hij betrok deze ten onrechte op de kleine muntjes van 1478 (van der Chijs XXV,4). Thans is de bedoelde stuiver teruggevonden.

De aanleiding tot deze emissie is duidelijk: in 1483 was de stad in handen van de Hoekse factie en eerst in September werd zij na een lang beleg door de bisschop onderworpen. In deze periode van onafhankelijkheid heeft zij het gewoonlijk aan de landsheer toekomende recht grote munten te slaan zelf in handen genomen. Evenzo ging het later in 1511, toen de stad tijdelijk door hertog Karel van Gelre bezet werd en wederom stuivers en onderdelen werden geslagen; ook toen werd de stadspatroon Sint Maarten als beeldenaar gekozen (van der Chijs XXV, 16—17).

3. Stad Kampen 15e eeuw

Vz. wapenschild binnenrand van 9 boogjes; omschrift:

+ MONE' NOVA OPIDI CAMPENS'

Kz. gevoet kruis, in de hoeken wapenschildje omschrift:

+ BNDCT' QVI VENIT IN NO' DOM'

De stad Kampen heeft een reeks zilveren munten uitgegeven, die, naar analogie van andere reeksen, vermoedelijk tegen 1480 gedateerd moeten worden. De dubbele groot (stuiver) en groot hiervan zijn niet zeldzaam, bekend waren ook $\frac{1}{4}$ groten (van der Chijs XV,8-10, 12-14), thans vult de $\frac{1}{2}$ groot de serie aan.

Een dubbele stuiver van Stevensweerd

Het is bekend, dat graaf Herman Frederik van den Bergh te St. Stevensweerd aan de Maas omstreeks 1630 imitaties van allerlei in de Nederlanden omlopende munten heeft geslagen. Tot deze imitaties behoren ook goudguldens en zilverstukken naar het voorbeeld van munten van de stad Metz. De zilveren gros van Metz vertoont op de vz. de geknielde St. Stephanus, op de kz. een dubbel omschrift, waarvan het binnenste luidt GRO-SSV-S M-ETE(nsis). De Berghse nabootsingen vertonen in hoofdzaak dezelfde beeldenaar (Serrure no 103), slechts luidt de waarde-aanduiding S. ST-WER-V.GR-OSS; het ligt voor de hand, op grond van vergelijking met de gelijktijdige koperen duiten met het opschrift S.ST-WERTE-CVSA (Serrure 105), dit te verklaren als Sint Stevensweerd — 5 groot. Hieruit volgt, dat de Berghse imitaties in ons land in omloop gebracht werden voor 5 groot of $2\frac{1}{2}$ stuiver, wat op grond van hun gewicht en gehalte niet onwaarschijnlijk lijkt — de stukken zijn nooit officieel toegelaten in de omloop, zodat een tarifiering uit de tijd niet voorkomt.

Kort geleden verwierf het Kon. Penningkabinet echter een exemplaar van deze muntsoort met een afwijkend binnenomschrift; er staat nu II.ST-WER-IV.GR-OSS, wat moeilijk anders gelezen kan worden dan als 2 stuiver — 4 groot. Vermoedelijk is het stuk geslagen met een stempel, die oorspron-

kelijk het normale omschrift droeg, waarop echter de S in een — smalle — II, is veranderd en voor de V een I is toegevoegd, waarvoor eigenlijk nauwelijks plaats was. Naar de verklaring van deze wijziging van de stempel kan slechts geraden worden. Was het bezwaarlijk de minderwaardige nabootsingen voor de gewenste koers van $2\frac{1}{2}$ stuiver of 5 groot in omloop te brengen en was men gedwongen te trachten ze voor 2 stuiver of 4 groot aan de man te brengen? En heeft men tegelijk getracht de reeds niet zeer duidelijke herkomstaanduiding van Stevensweerd nog verder te camoufleren door de lezing STUVER te suggereren?

H. E. v. G.

11

19

Griekse munten uit de verzameling Jan Veth

1

2

4

Contorniaten uit de verzameling Dr. Schürmann